

«PROJECCIÓ DE L'ATLÀNTIDA MÉS ENLLÀ DELS PAÏSOS CATALANS»*

Joan TORRENT i FÀBREGAS

L'impacte a Catalunya

La transcendència que el gran poema de Vergaguer havia de tenir en la cultura catalana fou presentida pels barcelonins tot seguit de la seva proclamació en els Jocs Florals, celebrats el 6 de maig de 1877. L'expectació per conèixer la totalitat de l'obra, només donada a conèixer fragmentàriament en l'acte del certamen i en la tradicional sessió literària de l'endemà, fou extraordinària. I l'autor hagué d'accedir als requeriments de diverses entitats; així, la societat literària «La Misteriosa» dedicà tres sessions a la lectura del poema complet, i es donaren lectures parcials a l'Ateneu Barcelonès, a l'Acadèmia de Bones Lletres i al Cercle Literari de Vic.

Alhora «La Misteriosa» demanà l'autorització a Verdaguer (11 de maig) per fer «una edició monumental i amb grans làmines», que no arribà a realitzar-se. Encara no era acabat el mes de maig i el poeta havia estat nomenat honorari del Cercle Literari de Vic, i havia rebut altres homenatges: una corona d'argent, ofrena del grup universitari Jovent Vigatà, de Barcelona, i oficis de felicitació de la Diputació provincial i de l'Ajuntament de Vic, entre moltes altres expressions similars.

Però el més significatiu de tot i que en la pràctica tingué força transcendència, fou que, en l'entusiasme d'aquells dies, hom proposés formalment de fer la primera traducció del poema a una altra llengua.

Les primeres edicions castellanes

En efecte, en el sopar dels Jocs Florals, també es llegiren fragments de *L'Atlàntida*, i amb mostres d'aprovació de tots els assistents, el crític literari del «Diario de Barcelona», Francesc Miquel i Badia, demanà al diputat provincial de Manlleu Francesc Domingo, present a l'acte, que en la primera sessió de la Diputació proposés d'obrir un concurs per tal de premiar amb mil pessetes una traducció castellana del poema. Aquesta proposta, presenta-

*Publicat amb el mateix títol a *Jacint Verdaguer 1877-1977*, Barcelona, Fundació Carulla-Font, 1977, pàgs. 76-94.

da pel susdit diputat i pel que també ho era, Josep Font i Manxarell, de Vic, fou aprovada en la sessió de la Diputació del 14 de maig, en el sentit d'encarregar a l'Acadèmia de Bones Lletres la gestió dels concursos i de cedir a Verdaguer la propietat de la traducció. Aquest dictamen fou modificat després, de manera que era desestimada la idea del concurs i es disposava que fos el mateix Verdaguer qui designés la persona que havia de fer la traducció; aquesta havia d'acompanyar el text original en la segona edició que sortís del poema (la primera edició fou la dels Jocs Florals, que aparegué a la darrereria de juny). «*Levantados móviles*» invocats per la Diputació eren «*acompanyar al texto catalán con una versión castellana, la más excelente que sea posible, a fin de que las innumerables bellezas del original sean universalmente apreciadas*».

La notícia que la Diputació subvencionaria un concurs per a una versió castellana del poema, mobilitzà tot seguit les plomes d'alguns poetes disposats a provar fortuna: això explica diverses temptatives, com la de Gaietà Vidal i de Valenciano, el qual començà una versió en prosa i la deixà a mig fer. Un altre traductor, Josep Maria Despujol i de Dusay, ben diferent, no s'aturà davant el canvi de pla i enllestí la seva traducció en vers, en els mateixos metres que l'original, amb la intenció de publicar-la pel seu compte, encara que fos sense autorització de Verdaguer, com així ho féu.

Mentrestant, l'autor de *L'Atlàntida* havia encarregat la traducció «oficial» a Melcior de Palau; aquest, mataroní, era enginyer i poeta en català i castellà, autor de *Libro de los cantares*, traduït a diverses llengües. Palau, quan ja tenia avançada la seva traducció, en féu conèixer diversos fragments en el Círcol Literari de Vic; Verdaguer llegí els trossos originals, i Palau els corresponents al castellà. El 26 de gener de 1878, en donà una altra lectura, a l'Ateneu Barcelonès, mossèn Jaume Collell essent el lector dels fragments originals. Cal dir que, quinze dies abans, Despujol havia llegit al mateix Ateneu barceloní la versió de *L'Atlàntida*, i aquest fet desavesat d'haver-hi dos autors compromesos a la mateixa obra motivà una expectació del públic —que omplí la sala de gom a gom en ambdues sessions— per veure quina versió superava l'altra.

La traducció de Despujol veié la llum al cap de dos mesos (darrereria de març de 1878), sense abans obtenir llicència de Verdaguer, que en tingué un disgust. D'aquesta versió, força descurada, el crític Joan Sardà remarcava que «*debida a la novicia pluma de José Despujol y de Dusay (...) aunque hecha con más buena intención que éxito, lo obtenia en el público ávido de conocer la celebrada obra*». Hom en féu una segona edició, ambdues sense data.

Quant a l'edició oficial, coneguda com a edició prínceps i bilingüe, el text original diferí de l'edició dels Jocs Florals per nombrosos retocs i sobretot per la inclusió d'un nou cant, el bellíssim *Cor d'illes gregues*, i d'un pròleg. La traducció de Palau, feta en prosa, llevat d'alguns fragments que eren en vers, es caracteritzà per un to arcaïtzant i retòric; en la reedició del 1886, Palau suprimí els mots arcaics i afectats, i adoptà un estil més planer. El text de Palau mereixé l'aprovació de Verdaguer, després d'una detinguda revisió,

«mot per mot», a la qual ambdós dedicaren diverses sessions, amb la intervenció de Francesc Matheu.

L'edició es féu a expenses del marquès de Comillas, al qual era dedicat el poema; edició de 2.000 exemplars, en paper especial mostrant en filigrana el títol de l'obra, i coberta de tela a quatre tints, segons disseny de Lluís Domènech i Montaner; sortí l'octubre del 1878. Se'n feren reimpressions els anys 1886, 1887, 1902 i 1905; l'any 1907 sortí a Madrid una edició només del text castellà de Palau.

Interès escàs i tardà a Madrid

Els bons propòsits que mogueren la Diputació barcelonina a patrocinar la traducció de *L'Atlàntida*, en bona part es frustraren. Si mirem a Madrid, que després de Catalunya era on més ressò havia de tenir un esdeveniment literari nacional d'aquella magnitud, els fruits foren força migrats. És cert que el desinterès palesat inicialment per la premsa madrilenya, canvià quelcom en sortir l'edició bilingüe. Heus aci com s'expressava mossèn Collell a «La Veu del Montserrat» (22 de març de 1879): «Quan la major part de les revistes literàries més importants de l'estranger havien parlat del grandios poema *L'Atlàntida*, començàvem a trobar un poc de mal sofrir que no badés boca la premsa castellana, i en especial els que porten la batuta de la crítica madrilenya. A la fi han parlat, i la manera amb què han rebut l'obra (...) els fa perdonar la tardança.» Allò que motivava aquesta expressió eren dos articles: un de Manuel de Revilla («El Liceo», 2 i 9 de febrer de 1879) i especialment el de Marcelino Menéndez Pelayo («El Fénix», el març següent).

Revilla, un dels més significats representants del sector liberal de l'Ateneo de Madrid, conseqüent amb aquella ideologia, d'entrada judicava *L'Atlàntida* com a cosa antiquada ensems pel tema i per la forma, que repugnava a la societat moderna, la qual rebutja tota concepció èpica. «*Lo maravilloso es imposible y los héroes son imposibles.*» Així i tot, reconeixia el mèrit i la importància de l'obra de Verdaguer. Més objectiu, Menéndez Pelayo, mentre d'una banda assenyalava els principals defectes de *L'Atlàntida*, no regatejà els elogis. «*Esa rica y gloriosa literatura catalana, que renaciente en pleno siglo XIX a la voz de Aribau, ha venido a renovar las gloriosas producciones de los Muntaner, Lhull, March y Roig hasta alcanzar en lo lírico un florecimiento del que pocas naciones pueden gloriarse, acaba de coronar sus timbres con un esfuerzo gigantesco, un poema épico-descriptivo que parece inverosímil en estos tiempos, rico y riguroso y espléndido portento de audiencia y armonia (...). No hay lengua moderna que iguale en poder y flexibilidad a la lengua catalana tal como Verdaguer la maneja (...). Delante de un poeta como el señor Verdaguer, la critica de pormenor enmudece. Sólo nos queda aliento para leer y admirar y bendecir a Dios que ha querido que tal maravilla se escribiera en una lengua española (...). Gracias al autor de *L'Atlàntida*, nada tiene que envidiar España a los Tennyson, Longfellow, Carducci, Mistral y*

demás grandes poetas de otras tierras.». I tot al·ludint Revilla, exclamava: «*Cuán cortos de vista me parecen los críticos que han condenado el argumento de L'Atlántida como anticuado, sin interés alguno para esta generación y puramente académico y literario!*». Aquest article de l'eminent polígraf santanderí va satisfer plenament Verdaguer¹.

Un altre estudi publicat a la premsa madrilenya —considerat per Verdaguer com el més important de tots els que havien aparegut abans que ho fes el de Menéndez— era el del gran crític Joan Sardà, resident a Barcelona, que sortí en quatre números de la revista «La Academia» (7 i 15 de novembre i 7 i 23 de desembre de 1878). En aquest article, Sardà feia una comparació de *L'Atlàntida* amb l'*Odissea*: «*Yo no creo que sea profanar el nombre de Homero tomarle como término de comparación*». Reprodueix dos pasatges del poema grec, als quals contraposa d'altres sobre motius anàlegs de *L'Atlàntida* per demostrar que, mentre que Homer s'entreté en el detall, Verdaguer busca en la concisió l'energia de la imatge. «*No sería difícil ampliar estos paralelos apelando a Virgilio y a los poetas épicos más modernos (...) exceptuando a Dante, cuya excesiva sobriedad en el desarrollo de las comparaciones es tan notable como su originalidad y vigor*».

No hi ha dubte que la condició sacerdotal de l'autor de *L'Atlàntida* influí en l'apatia del sector liberal-ateneista madrileny, que portava la batuta entre la gent de lletres de la Cort. De fins a quin punt la filiació a ideologies i escoles condicionava llur tracte envers les obres que es publicaven, esdevé il·lustratiu el cas contemporani de Narcís Oller. Ací, les seves novel·les *Croquis del natural*, *L'escanyapobres*, *La papallona* (precedida d'una carta-pròleg d'Emile Zola), escrites amb un estil que el públic confongué amb el naturalisme, valgueren immediatament a llur autor l'admiració i l'amistat dels seus confreres castellans que li prodigaren les lloances. Una ullada al seu llibre-epistolari *Memòries literàries* basta per a convèncer-nos de l'amplitud de les relacions d'Oller amb la Pardo Bazan, Galdós, Clarín, Valera, Benavente, Pereda i altres escriptors d'anomenada. Ara bé, fullegeu l'epistolari de Verdaguer, i el contrast no pot ésser més decebedor: cap d'aquells noms no hi trobareu; en realitat, es poden comptar amb els dits d'una mà els poetes o escriptors castellans que hi estan representats².

Una altra traducció castellana notable

Pocs després de l'aparició de l'edició bilingüe, Francisco Díaz Carmona, jove professor d'Institut nat a Motril, director de la revista granadina «El Criterio», sotmeté a Verdaguer un cant de *L'Atlàntida* traduït per ell en vers castellà. Encoratjat per l'autor, Díaz traduí el poema complet i publicà la versió a la revista «La Ciencia Cristiana», de Madrid (gener-desembre 1883), seguida d'un estudi del poema, força interessant. Per a la seva traducció, elegant i acolorida, feta en diversos metres, Díaz confessava que li havia esta molt útil la versió de Melcior de Palau. Una nota editorial justificava la seva

publicació així: «*La fama universal de que disfruta ya el poema (...) nos mueve a publicar en esta revista la traducción en verso castellano del señor Díaz Carmona. El haberse publicado ya la versión en lengua italiana, francesa, rusa y otras es una razón más para que acojamos con gusto este trabajo que da a conocer en el idioma castellano las estrofas catalanas del poema de Verdager.*»

La versió de Díaz sortí en forma de llibre el febrer del 1884, precedida del seu estudi sobre el poema i d'una carta elogiosa de Verdager. Havent coincidit la sortida amb la de la traducció francesa en prosa de Savine, Narcís Verdager i Callís considerava, en una crítica publicada a «*La Veu del Montserrat*», que la versió francesa era superior, «tal vegada perquè la traducció en prosa no ofereix tantes dificultats, i además perquè el català té més estret parentiu amb el francès que amb el castellà». Tot i que Díaz Carmona obtingué per al llibre un dictamen favorable de la Real Academia de la Lengua, que ensems recomanava al Ministeri de Foment l'adquisició d'exemplars amb destinació a les biblioteques públiques, la venda fou migrada. El maig del 1885 «*La Veu del Montserrat*» comentava: «Mentre d'una de les traduccions franceses de *L'Atlàntida* se'n fa ja una segona edició, voldríem saber quants exemplars s'han despatxat de la magnífica traducció castellana del senyor Díaz Carmona».

Ressò ample i cordial més enllà del Pirineu

L'acollida mesurada, per no dir freda, dispensada a *L'Atlàntida* pels castellans, esdevingué oberta i entusiasta en el medis literaris europeus, especialment els francesos, en els quals regnava un esperit de solidaritat amb les diverses cultures procedents del tronc llatí. Una vegada més França demostrà ésser el centre on es feien les reputacions internacionals. La penetració europea l'assoliria *L'Atlàntida* per la via de l'humanisme, tan viu a França, hagut compte que Verdager havia encertat a emmarcar el seu poema en la més pura tradició greco-llatina, que tan grans obres havia donat al món.

La idea de fraternitat llatina, cara al Felibrigi provençal i a molts poetes i escriptors prestigiosos de París i el Migdia, guanyava cada dia nous adeptes i feia de nexa d'unió de tots ells. A Catalunya, un bon nombre de poetes floralistes simpatitzà tot seguit amb el Felibrigi, d'ençà que Víctor Balaguer inicià les relacions amb el nucli fundador, del qual Mistral era el *capoulié*. A Barcelona, Manuel Mià i Fontanals, mestre venerat de Menéndez Pelayo, gaudia d'un sòlid prestigi en el centres més cultes i erudits d'Europa³, com la Societat des Langues Romanes, de Montpeller —que tenia per portaveu la revista del mateix nom—, fundada per l' eminent filòleg occità barò de Tourtoulon, historiador agregi del rei Jaume I, i també entre la gent de lletres que s'aplegava entorn de «Polybiblion. (Revue bibliographique universelle)», que dirigia a París el crític literari i romanista comte de Puymaigre. Les dues revistes esmentades informaven regularment sobre els Jocs Florals barcelonins i el moviment literari de Catalunya⁴.

A les recomanacions de Milà i de Marià Aguiló, força relacionat també fora de casa, Verdaguer degué que aquells i altres grups similars de França, Itàlia (grup sicilià de Pitрэ) i Alemanya se li obrissin i es convertissin d'antuvi en propagandistes de *L'Atlàntida*.

Poc després d'haver sortit l'edició dels Jocs Florals, Verdaguer escrivia a mossèn Collell (23 de juliol de 1877): «El gran crític de Paris Puymaigre, amic d'en Milà, m'acaba d'escriure una entusiasta enhorabona, i la que ho ha sigut de veres és la del gran Mistral, de qui he rebut una carta que m'ha satisfet més que tots els articles plegats».

Ultra la carta de felicitació a Verdaguer, Puymaigre signava, a «Polybiblion» (mes d'octubre), un important article sobre els darrers Jocs Florals barcelonins, però de fet dedicat tot ell a *L'Atlàntida*, cosa que Puymaigre justificava així: «Aquesta obra, de gran empena, és tan important i desvetlla avui un intetès tan viu enllà dels Pirineus que els altres poetes llorejats als Jocs Florals de Barcelona [ací esmentava llurs noms] ens perdonaran si dediquem al senyor Verdaguer l'espai, massa restringit, de què podem disposar.» L'autor resumia en vint-i-vuit ratlles l'argument del poema, i continuava: «Tal és el tema de *L'Atlàntida* (...) Afegim-hi que, si un estil brillant, d'elevats pensaments, d'afortunades comparacions, són les qualitats preuades en les quals hom reconeix un vertader poeta, cal saludar amb aquest qualificatiu el senyor Jacinto Verdaguer. Comprenem, doncs, la sensació que el seu llibre ha causat des de la seva aparició i que ben prompte ha franquejat els límits de Catalunya (...) Resulta una coincidència singular la publicació, a pocs anys de distància, de *Mireia* i *L'Atlàntida*, dos poemes escrits en unes llengües que estigueren com adormides tant temps que ja semblava que no superarien la sort dels dialectes, i que Mistral i Verdaguer han tingut el talent de fer-ne uns instruments melodosos. Aquesta analogia és l'única que podem assenyalar». Després de palesar les diferències que separen ambdós poemes, Puymaigre, en un pla d'estricta objectivitat, afegeix: «No pretendrem dissimular una espècie d'estremiment que el lector sent en ésser transportat a una època fabulosa i veure's envoltat de personatges dels quals hom gairebé ha perdut el record al cap de temps d'haver deixats els bancs de l'escola. Per triomfar d'aquests prejudicis, calia posseir les eminentes qualitats literàries de què el senyor Verdaguer ha estat dotat esplèndidament. Aquestes qualitats, però, ens agradaria veure-les aplicades un dia a un altre poema basat en elements menys antics, més humans i d'un més viu interès. Ens han dit que el senyor Verdaguer no té més de trenta anys, i per tant la nostra esperança és ben justificada.»

Quant a la carta de Mistral, del 18 de juliol de 1877, en llengua provençal, Verdaguer demostrà tenir-la en una gran estima, fins al punt que la reproduí dins el pròleg de l'edició prínceps del poema, quan alguns periòdics, entre d'altres el diari madrileny «La Mañana», l'havien ja publicada. Recordem-ne els conceptes següents «Després de Milton, en el *Paradis perdut*, i de Lamartine, en la *Caiguda d'un àngel*, ningú no havia tractat les tradicions primitives del món amb tanta grandesa i puixança (...) Tothom, prou me'n

recordo, deia de vós «Tu Marcellus eris», i heveu complert centuplicades les esperances que la pàtria fundà en vós».

També la «Revue des Langues Romanes» (mes de juliol) recensionà el volum dels Jocs Florals, del qual destacava *L'Atlàntida* i feia elogis de l'autor; en el número d'agost publicà la poesia de Verdaguer *A una rosa mústiga* amb la traducció francesa.

Notem que aquells dies Víctor Pujo, director de la nova revista «La Muse Orientale», de Tarbes, que publicà un escrit de Mistral elogiant *L'Atlàntida*, sollicitava la col·laboració de Verdaguer; aquest trameté la poesia *Sortint de Cadis*, que sembla que fou traduïda per Albert de Quintana.

L'any següent, l'aparició de l'edició prínceps motivà més recensions en revistes franceses. «Polybiblion» (desembre 1878) esmentava les ampliacions fetes per Verdaguer i reproduïa diversos passatges de la carta de Mistral, tot dient: «No hem d'afegir res a aquests elogis, solament que avui, gràcies a la traducció castellana que l'acompanya, l'obra de Verdaguer esdevé accessible a força lectors, i esperem que una traducció francesa no trigarà a popularitzar-la encara més», i afegia que la nova edició de *L'Atlàntida* es podia adquirir a París, a la llibreria Maisonneuve. Puymaigre, en un altre article publicat al «Boullletin du Bouquiniste» (gener 1879), asseria: «Si Verdaguer es mostra poeta pel pla de la seva obra, es mostra més poeta encara per la manera com l'obra és escrita; conté un llenguatge brillant, una gran riquesa d'imatges. Hi ha com l'eco de Camoens i de Tasso».

D'entre les nombroses cartes que Verdaguer rebé de França aquells dies, destaquem una altra de Mistral, on aquest diu: «Us dono les gràcies efusivament per l'honor insigne que m'heu fet d'inscriure la meua lletra al front de vostre magnific monument». Fèlix Gras, notari i poeta provençal que més endavant succeí a Mistral com a *capouiliè* del Felibrigi, escrivia a Verdaguer: «No és pas cosa de cada dia de fer, en dotze cants, trasbalsar els mars, trèmer les muntanyes i fer combatre, després del divi Homer, els déus i els herois de la faula (...). Això és un jorn sense crepuscle, una sortida de sol esclatant». Una altra carta llusangerera per al nostre poeta era la del comte Roselly de Lorgues, autor de diverses obres sobre Colom, que deia: «Quina força de concepció i quin devessall d'harmonia! (...). Vós sou pintor, poeta, revelador de les èpoques fabuloses; hom pot apellar-vos justament l'Homer dels Oceans» També des de París, el pare Martinov, jesuïta, amic de Puymaigre, felicitava Verdaguer i es mostrava disposat a traduir al rus fragments de *L'Atlàntida*; afegia que havia tramès un exemplar del poema a un escriptor del seu país per tal que el recensionés, i que el propagaria entre les cases de la Companyia.

Les traduccions franceses de Savine i Pepratx

Verdaguer tingué la sort de trobar excel·lents traductors, per a *L'Atlàntida*, coneixedors de la nostra llengua i entusiastes admiradors del poema, el

qual s'esforçaren a divulgar ensems per mitjà d'estudis i promovent articles crítics als diaris i revistes.

La primera proposta de traducció que rebé de França (octubre 1879) partí del literat i cronista parisenc Albert Savine (París 1856—Antibes 1901). Aquest jove escriptor, relacionat amb els medis literaris de París i el Migdia, col·laborava en prestigioses revistes —«Polybiblion», la «Revue des Langues Romanes»— i dirigia «Le Midi Littéraire», d'Ais de Provença, on publicava informacions periòdiques sobre el moviment literari de Catalunya i d'Espanya; ensems va traduir obres de poetes i novel·listes catalans contemporanis, que publicà en edicions acurades d'estudis i notes crítiques. Notem que Savine, pel temps que entrà en relacions amb Verdaguer, ho feia també Narcís Oller, el qual acabava de publicar el seu primer llibre, *Croquis del natural*, que el revelà com a narrador modern. Savine traduí al francès aquella i les successives obres d'Oller; la versió de *La papallona* sortí amb un prefaci de Savine i una carta a Zola aconseguida per ell: i quan Oller anà a París, Savine fou el seu acompanyant i el presentà a Zola, Maupassant, els germans Goncourt i altres novel·listes del dia.

La traducció francesa de *L'Atlàntida*, en prosa, de Savine, aparegué l'any 1882 a diversos números de «Le Midi Littéraire». El gener de l'any següent, Savine escrivia a Verdaguer: «No li he parlat més d'una edició luxosa perquè la considero condicionada per l'èxit de la petita edició popular. Altrament, qui substituirà Doré?» L'any 1884 sortí l'edició en llibre (París, Leopold Cerf); aquesta edició contenia el text original i la versió de Savine, ensems que un extens estudi seu (de 140 pàgines), *La renaissance de la poesie catalana*, i encara uns apèndixs i un índex onomàstic⁵. Cal destacar el caràcter divulgador de l'estudi de Savine, on l'obra de la Renaixença era exposada al públic francès de forma suggestiva i amb coneixement del tema. Un detall simpàtic de l'edició és la dedicatòria —«A ma mère»—, amb la qual Savine donà una rèplica contundent a Pepratx, que dedicà la seva traducció a la Reina Regent d'Espanya.

En carta del 28 de febrer de 1884, Savine informava a Verdaguer dels periòdics francesos que s'havien ocupat de la seva versió i dels que se n'ocuparien; calculava que serien en nombre de cinquanta-cinc els diaris i revistes que ho farien. «Que sortissin vint-i-cinc articles, em digué l'altre dia el comte de Pyumaigre, n'hi havia per estar satisfet (...). Pereda i Menéndez m'han escrit cartes molt amables. Alecsandri qualifica *L'Atlàntida* d'esplèndid poema. «Només d'obrir el llibre —em diu—, hom es troba davant d'un gran geni i se sent transportat al món meravellós de l'epopeia, on les escenes grandioses atenyen una altura homèrica (...). Un gran tresor literari és ofert per vós a l'admiració del món enter.» Basili Alecsandri, prestigiós polític, autor teatral i poeta romanès, director de la revista «Romania Literara», fou un dels que, des del seu país, respongueren a la crida de germanor llatina de Tourtoulon. La seva carta a Savine fou publicada al periòdic «Lo Catalanista», de Barcelona. De l'edició de Savine se'n feren dues reimpressions (anys 1884 i 1887).

La sortida del llibre de Savine coincidí amb la publicació de la versió en vers de Pepratx. Justí Pepratx (Ceret 1828-Perpinyà 1901), notari de Perpinyà, poeta i escriptor, autor de llibres de poesia en català, usà també el pseudònim de «Pau Ferriol de Ceret»; entusiasta catalanista, fou l'element més destacat de la renaixença al Rosselló. Verdaguer i Pepratx es conegueren en avinentesa de l'estada d'aquell als banys de la Presta (any 1880); feren plegats alguna excursió a muntanya i aviat una amistat cordial els uní; en els sojorns a Perpinyà, Verdaguer s'allotjà a casa del poeta-notari (més endavant, un làpida recordaria aquesta circumstància). Pepratx, mentre treballava en la versió, estigué a Barcelona en dues ocasions per entrevistar-se amb Verdaguer, i llegí fragments del seu treball en cercles literaris.

Aquesta traducció francesa en vers sortí l'any 1884 (París i Perpinyà). Com hem dit, anava dedicada a la reina d'Espanya, cosa que valgué al seu autor la concessió de la creu de Carles III pel govern; la mateixa distinció fou atorgada a Albert Savine. L'obra tingué força acceptació, aquesta essent la versió que més vegades fou reimpressa: París 1887 i Montpeller 1890, 1892, 1894 i 1900. La segona edició inclogué un pròleg de mossèn Jaume Collell, titulat *Epistola biogràfica*.

Poc després de sortir les versions de Savine i Pepratx, Mistral escrivia a Verdaguer, des de París (15 de maig de 1884): «Tinc també el plaer d'anunciar-vos que, gràcies a les traduccions dels senyors Savine i Pepratx, el vostre *chef d'oeuvre* comença d'ésser conegut i glorificat a París. En nombrosos salons literaris he sentit parlar amb admiració de *L'Atlàntida*, i el meu cor de vell amic i d'antic catalanòfil ha bategat d'alegria.» L'estada de Mistral a París, motivada per la publicació del seu nou poema *Nerto*, coincidí amb la de Verdaguer a la capital de França; ambdós poetes es pogueren abraçar i Verdaguer participà, al costat del *capoulié*, al dinar amb què el felibres residents a París homenatjaren Mistral.

En aquest temps, admiradors egregis de *L'Atlàntida* es desplacen a Barcelona per a conèixer l'autor. L'emperador del Brasil Pedro II, no havent-lo trobat, repeteix el viatge en una altra ocasió; aquest és el cas també de Coelho de Carvalho, il·lustre acadèmic portuguès.

Altres traduccions i estudis a França

Una traducció francesa de Màrius Cognat restà inèdita.

En llengua provençal, es feren també diverses traduccions. El poeta marcellès Jan Monné publicà una versió seva en prosa (Montpeller 1888), que dedicà, com Pepratx abans, a la reina d'Espanya; el Govern espanyol distingí aquest traductor, ensems que Màrius Cognat, amb el títol de cavaller d'Isabel la Catòlica. Destaquem el fet repetit de les distincions als traductors francesos de *L'Atlàntida*, les quals cal atribuir, en bona part, a la influència política del marquès de Comillas, mecenes de Verdaguer.

També Mistral traduí en vers provençal el cant VII de *L'Atlàntida*, que

publicà en la revista «L'Aiòli»; abans Verdaguer li havia traduït al català el poema *Nerto*.

Al marge d'aquestes traduccions, cal esmentar un sèrie d'importants estudis sobre *L'Atlàntida* i, motivats per ella, sobre la Renaixença, deguts a selectes plomes franceses. Ja hem alludit l'extensa introducció de Savine en la seva edició del poema. Tant o més important era el llibre de Tolrà de Bordas⁶, *Une épopée catalane au siècle XIX, «L'Atlantide» de Don Jacinto Verdaguer* (París, Maisonneuve, 1881), del qual «La Veu del Montserrat» deia que «l'autor ha fet entrar en el gresol de la crítica tot quant s'ha dit de l'epopeia d'en Verdaguer a Espanya com fora d'ella (...). Tant com una docta crítica de l'obra de Verdaguer, és una escalfada apologia del nostre moviment literari (...). Per ell tindran de *L'Atlàntida* més perfecte coneixement els francesos que molts espanyols que n'hauran llegit sols algun article en quatre revistes literàries o en algun periòdic.» I Sardà i Salvany comentava, a la «Revista Popular», coincidint amb Collell: «La Atlàntida nos atrevemos a decir que ha sido más profundamente estudiada y admirada en el extranjero que en esta su tierra natal.» Referint-se a Tolrà de Bordas, Verdaguer escrivia a mossèn Collell: «La seva obra fa rodolar *L'Atlàntida* per eixa França ara més que mai». Tolrà publicà també una breu biografia de Verdaguer i traduí en francès algun fragment de *L'Atlàntida*. Quan l'any 1885 Verdaguer publicà el poema *Canigó*, Savine, Pepratx i Tolrà de Bordas li demanaren permís per traduir-lo en francès; el nostre poeta, després d'alguns dubtes, es decidí per Tolrà.

Altres notables estudis foren: *La littérature catalana et «L'Atlantide»*, de Georges Goudron, en diversos números de «La Revue Littéraire et Artistique», any 1885. «*L'Atlàntida* de Jacinto Verdaguer», de Stephen Liegeard, al diari «Le Pays» del 2 i el 3 d'abril de 1883 (la «Revista Literaria», de Barcelona, en publicà extractes a dos números). Un altre notable article crític, de Paul Coffinieres, aparegué a la revista parisenca «Le Monde Poétique», agost 1884.

Traduccions a altres llengües

El príncep William Bonaparte Wise, nét de Lluïa Bonaparte, resident a Irlanda, poeta en llengua provençal i majoral del Felibrigi (vingué a Barcelona diverses vegades), l'any 1880 trameté a Verdaguer la introducció de *L'Atlàntida*, traduïda per ell a l'anglès.

A Itàlia, l'escriptor Lluís Sunyer, de pare barceloní, traduí a la llengua italiana, en prosa, el poema de Verdaguer; el periòdic «Fanfulla della Domenica», de Roma, publicà la versió dels sis primers cants (20 juliol–7 desembre 1884), i a continuació edità el poema sencer en llibre (Roma, Forzani, 1885), del qual féu obsequi als subscriptors.

Abans d'acabar el segle, s'havien publicat també una traducció en alemany, de Clara Commer (dues edicions, 1897 i 1911) i una altra en llengua

txeca, en vers, de Jaroslav Urchlichy (1891). Traduïts en llengua sueca, el doctor Göran Bjorkman, cavaller dels ordes de sant Jaume i d'Isabel la Catòlica, publicà dos fragments de *L'Atlàntida* a la revista «Stockholms Dagblad» (14 de febrer de 1897), versió que reproduí una altra publicació de la capital de Suècia.

Quant a estudis, assenyalem per la seva importància el del filòleg alemany Eberhard Vogel, *Neucatalanische Studien* (Padeborn 1886), el qual fa una minuciosa anàlisi de *L'Atlàntida* que li serveix de base per a l'estudi fonètic i morfològic de la nostra llengua.

L'interès de *L'Atlàntida* no ha decaïgut en el nostre segle, i se n'han publicat versions en altres llengües: en portuguès, en llatí, en esperanto...

Relacions fecundes amb gent de lletres forana

L'extraordinària difusió de *L'Atlàntida* als països europeus representà per a Verdaguer l'inici de nombroses relacions, que s'ampliaren amb motiu de la publicació de noves obres, sobretot del poema *Canigó*. El nostre poeta fou diligent a conrear les relacions i algunes ultrapassaren el marc purament literari. L'epistolari verdaguerià, en curs de publicació, ens il·lustra a bastament sobre la intensitat que assoliren algunes d'aquelles relacions, especialment amb els grups de poetes i escriptors de les contrades més pròximes al Pirineu, com són el Rosselló, Provença i el Llenguadoc, entre les quals i Catalunya hi havia una afinitat lingüística i cultural, i on un fort moviment patriòtic-renaixentista es desenvolupà alhora.

Al Rosselló, país germà, Verdaguer fou admirat i estimat com el poeta nacional que aixecà la parla comuna a l'altura de les llengües cultes europees. L'amistat cordial amb Pepratx, capdavanter dels catalans de França, i amb mossèn Francesc Rous, rector patriota de Banyuls, fou pròdiga en contactes personals, dels quals derivaren invitacions collectives a certàmens literaris i actes catalanistes, tant d'una banda com de l'altra. En aquells actes, Verdaguer actuà com a nexa d'unió i fou el centre de l'interès i l'estimació. A Perpinyà, en un acte en el qual participaren nombrosos poetes del Principat, del Rosselló i d'Occitània, hom homenatjà Verdaguer i Guimerà amb corones de llorenç.

També els provençals i els llenguadocians demostraren al nostre poeta llur alta estimació. Una demostració pública força eloqüent li fou feta amb motiu de la seva assistència als actes del centenari de Favre, poeta popular del Llenguadoc. En les cròniques d'aquells actes que publicaren «Le Messenger du Midi» i «La Revue Félibréenne», hi ha detalls ben falaguers per a Verdaguer. Com a hoste distingit, fou rebut calorosament a l'estació de Montpeller i hom li féu presidir diversos actes. El brindis que pronuncià i una quarteta que escriví en l'àlbum del centenari, així com la poesia *Barcelona a Montpeller*, escrita expressament i que llegí en el dinar, foren reproduïts a «La Revue Félibréenne». I al poble de Celleneuve, on estava enterrat Fa-

vre, mossèn Cinto, revestit amb els hàbits de cor, beneí un bust de Favre i la làpida funerària. Encara el capellà-poeta hagué de beneir uns brots de llorer i un exemplar de les obres de Favre tot just acabades de sortir de les premses dels germans Hamelin, de Montpeller. Els brots de llorer, en nombre de set, procedien de la tomba de Virgili, de Nàpols; després de separar un brot per a la tomba de Favre, el primer brot dels que restaren fou lliurat a Verdaguer, i els altres cinc a les personalitats presents, que el periòdic anomenava.

El contrast, encara

En tot aquest temps, tot i que el nostre poeta féu diversos viatges i estades a Madrid, cap homenatge ni cap demostració d'estimació no li foren fets pels seus col·legues residents a la capital d'Espanya.

L'any abans dels actes de Montpeller a què ens hem referit, hom pogué constatar la descortesia castellana de manera que transcendí a la premsa. El cas fou motivat per l'anada a Madrid de la comissió que lliurà al rei un memorial proteccionista; la comissió estava constituïda per representants de diferents estaments, i per la gent de lletres hi havia quatre poetes (Verdaguer, Guimerà, Frederic Soler i Collell). Referint-se a l'estada de la comissió a Madrid, que fou d'una setmana, el corresposal de «La Renaixença» comentava: «Per cert que ha estat notat que el Ateneo i la Sociedad de Escritores y Artistas no hagin convidat els il·lustres literats que formen part de dita comissió, sisquera a visitar els edificis que ocupen», i recordava les atencions que hom havia tingut envers Zorrilla, Echegaray i d'altres en llurs estades a Barcelona. I Marià Maspons, en un discurs del dinar que hom oferí a la comissió, «en la qual hi havia Jacinto Verdaguer, que és sens dubte un dels primers poetes de l'Europa moderna, i altres tres poetes de primer ordre», amb «la rebuda calorosa i entusiasta que els literats parisencs dispensaren a en Mistral quan aquest gran poeta provençal fa un any visità París».⁷

Resultats positius per a Catalunya

Il·lustres crítics han destacat a casa nostra el fet i la importància de la projecció de *L'Atlàntida* més enllà dels Països Catalans. En opinió de Manuel de Montoliu, «l'aparició de *L'Atlàntida* fou un veritable esdeveniment europeu que mereixé l'atenció i l'admiració de tot el món culte».

J. Bonet i Baltà interpreta aquell fet dient: «L'elogi suprem fou la traducció a altres llengües, feta la majoria de les vegades per plomes escollides, que proclamaren als quatre vents el fet gloriós d'una cultura catalana com a valor universal».

Antoni Rovira i Virgili ens n'ha deixat aquest judici definitiu:⁸ «Un gran poeta, més encara que un gran prosista o un gran artista, contribueix a destacar la personalitat d'un poble i a enfortir la seva consciència (...). La raó de la

poesia de Verdaguer va ésser nacionalment fecunda, cosa que no succeí amb la poesia de Mistral, perquè a Occitània ni les arrels ni les llavors ja no tenien prou vitalitat. Un altre efecte de l'obra verdagueriana fou de donar a conèixer fora de Catalunya l'existència del nostre moviment literari i el cas del nostre poble. Un valor notable ha de tenir el poble que posseeix un tan alt poeta. Pels versos de *L'Atlántida* passaren al món el nom i la glòria de Catalunya. I aquesta vera expansió catalana, aconseguida per les traduccions d'un poema, venia a augmentar, dins l'àmbit de la nostra terra, la joia d'ésser català i la fe en els destins de la pàtria.»

Notes

1. No menys l'haurien satisfet les cartes encreuades entre Menéndez Pelayo i el seu mestre Gumersindo Laverde, en les quals aquell manifestava, amb tota ingenuïtat, la impressió que la lectura de *L'Atlántida* li havia causat. En carta datada a París (on havia anat a documentar-se per a la *Historia de los heterodoxos españoles*), 19 d'octubre de 1887, escrivia així: «*Mucho me costaba salir de Barcelona donde tantos y tan buenos amigos dejo, y donde todos se esmeraron en obsequiarme (...) Verdaguer estuvo a verme y me regaló su L'Atlántida. Piensa hacer una segunda edición aumentada en dos cantos. Es, a no dudarlo, uno de los poetas de más brio que han aparecido en España en lo que va de siglo*». Laverde, des de Santiago, li contestava: («*Cuanto te envidio la dicha de cultivar su amistad [la dels escriptors barcelonins]! Grande auge va a recibir la literatura catalana con la aparición del valentísimo poeta Verdaguer. Dime algo del argumento de su Atlántida. De desear será que consagre su vigoroso numen épico a cantar alguno de los heroicos episodios de la historia patria.*») I heus ací com responia Menéndez Pelayo: («*El argumento de La Atlántida tiene sencillez y grandeza. Verdaguer ha tenido la feliz idea de enlazarle con un gran acontecimiento nacional. La introducción empieza con el combate de dos galeras, una veneciana y otra genovesa; esta última se va a pique salvándose sólo un joven piloto, que asido de una tabla llega a cierta isla del grupo de las Canarias [en realitat, en el poema, el lloc on el jove pilot, o sigui, Colom, va a raure és a la costa meridional de Lusitània]. Allí encuentra a un viejo ermitaño que le refiere las tradiciones de la Atlántida y su hundimiento. Esa narración llena diez cantos, donde en robustos alejandrinos se describen los portentos del jardín de las Hespérides, las proezas de Hércules, el vencimiento de Gerión y finalmente la catástrofe, y en la conclusión que es bellísima y está adornada con una linda poesía lírica. Lo somní d'Isabel, marcha a «borrar los límites del mundo», como dijo Campoamor. El poema, aunque más descriptivo que narrativo, es realmente espléndido. Su autor es un modesto presbítero de Vich que anduvo algún tiempo de capellán en uno de los vapores de Antonio López. Mistral, el famoso autor de Mireya, ha llegado a compararle con Milton.*»

2. «Gaziel», en el seu próleg a les *Memòries literàries*, de Narcís Oller, es fixa en les relacions d'aquest amb els escriptors castellans, dels quals lloa l'actitud oberta i amis-

tosa, i, generalitzant el cas, com si aquella actitud la tinguessin amb tots el col·legues catalans, admet i destaca «el fet, poc conegut avui dia, de la compenetració profunda, l'amistat sincera i la confiança sense ombra que existí de 1870 a 1900, en xifres rodones, entre els escriptors espanyols de llengua castellana i els catalans...» (pàg. XLV). En el cas de *L'Atlàntida*, no podem pas dir que el fet assenyalat per «Gaziel» es produís; i que, ans bé, les relacions corrents entre els uns i els altres pecaven de fredor per part de «la meseta», en tenim diverses proves (vegeu el fet col·lectiu que exposem més endavant, penúltim epígraf, *El contrast encara*). El cas d'Oller hauria de classificar-se, més aviat, com a excepcional, i cal atribuir-lo a l'afinitat ideològica o d'escola entre el nostre noveïsta i aquells escriptors que, per un cop, li tingueren atencions personals.

3. En un article titulat *Apuntes para la biografía de D. Marcelino Menéndez Pelayo* («La Veu del Montserrat», 19 d'abril de 1879), el seu autor, Miguel García Romero, després de dir «*Es la capital de Cataluña la más culta de España; se saben allí con más anticipación que en Madrid las noticias literarias*», asseria: «*El doctor Milá es hoy, según mi humilde parecer, la primera autoridad que tenemos en asuntos literarios, especialmente en los que se relacionan con la Edad Media, no sé si reconocida por nuestros flamantes críticos, pero sí y unánimamente por los del resto de Europa, que aplaudieron sus obras nutridas de ciencia, modelo de sobriedad en la esposición, como entre otras lo acreditan La poesía heroico-popular y Los trovadores en España.*»

4. Amb motiu d'un encàrrec que el secretari de la «Revue des Langues Romanes» féu a Milá i Fontanals, al qual demanava que trametés poesies d'autors catalans per publicar-les, Milá escrivia a J. Martí i Folguera: «Els són difícils, és a dir, que ha de ser cosa molt bona», i insistia «no ha de ser un racó de calaix, sinó cosa verament escollida».

5. Referent a la traducció de Savine, assenyalem el detall remarcant per J. Balari i Jovany a *Etimologies catalanes* (Barcelona 1885), el qual palesa les dificultats del poema verdaguerià per als traductors. Balari estudia el mot «escardalenc», el qual, diu, «els cinc traductors de *L'Atlàntida* han interpretat de quatre maneres diferents i encara opostes: Melcior de Palau, *hirsutos demonios*; aquesta interpretació fou seguida literalment per Savine, *demons velus*. «El significat correcte d'«escardalenc», segons Balari, és «descarnat», «magre de carns».

6. Josep Tolrà de Bordas (Prada 1824-Tolosa 1890), advocat, prevere, professor del seminari menor de Prada i prelat domèstic de sa santedat, historiador.

7. Val a dir que les generacions posteriors de poetes castellans han vist el poema de Verdguer amb una més gran comprensió. Heus ací alguns de llurs judicis expressats amb motiu del centenari del natalici de mossèn Cinto (l'any 1945). *L'Atlàntida* representa «*el gran poema de la Hispanidad*», segons José Maria Pemán (diari «La Vanguardia», de Barcelona). En una enquesta de «La Estafeta Literaria» d'aquell any, hom hi troba judicis crítics com aquests: per a Nicolás García Ruiz, *L'Atlàntida «es la mejor epopeya que se ha escrito en la Península Ibérica desde Os Luisadas. Muy superior a Alonso de Ercilla*». En opinió de Bernabé Oliva, «*La Atlántida, contruida ambiciosamente sobre el modelo clásico de La Odisea, es el más ilustre y espectacular de los poemas marímeros de la grande y orgánica literatura española*». Mentre que, segons el poeta López Mateo, *L'Atlàntida i Canigó són «frutos tardíos dentro de la evolución épica, pero por eso mismo enriquecidos con una fragancia lírica que apenas existe en nuestra épica clásica, y que está más cerca de nosotros. Desde otro punto de vista, me place que las glorias de España —la Reconquista, América— puedan haber sido cantadas en catalán y por un vate tan poderoso cuyo nombre, al conmemorarse su centenarios, nos llena de orgullo a todos los poetas españoles*» Recordem que abans el pare

Blanco García, en la seva *Historia de la literatura española en el siglo XIX*, havia dit de l'autor de *L'Atlàntida*: «Verdaguer, como Víctor Hugo y muy pocos más entre los poetas modernos, tiene el arranque espontáneo y la grandeza monumental de los épicos primitivos: y recuerda a Homero, a los poetas del Indostán, a los videntes de la Biblia, desde David hasta el Aguila de Patmos, y quizá también a Dante y Milton (...). Aparte del grandísimo valor absoluto de *La Atlántida*, aunque arrancando de él, hay que concederle el de haber asegurado la existencia independiente de la literatura catalana, haciéndola conocer y respetar allí donde era negada. Los incrédulos que pasaron de largo ante las capillas góticas y los castillos feudales de los trovadores resucitados (...) quedaron atónitos ante la pirámide alzada en los campos de la *Renaixença* por el oscuro sacerdote a quien saludaba Mistral como heredero de Milton y Lamartine.»

8. *Els corrents ideològics de la Renaixença catalana* (Editorial Barcino, Col·lecció Popular, núm. 210, pàg. 66).